

Yıl: 2, Sayı: 4, Eylül 2015, s. 101-116

Fatih SAKALLI¹

TÜRK HİKÂYESİNDE MÜBADELE

Özet

Son yıllarda yayımlanan mübadele ile ilgili romanların ve hikâye kitaplarının sayısının arttığı görülmektedir. Üzerinden doksan yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen mübadelenin insanlar üzerindeki etkisinin yıllar boyu sürdüğü görülmüştür. Bu makalede, mübadelenin öykülerimize nasıl yansıdığı üzerinde durulmuştur. Giriş bölümünden sonra ‘Mübadelenin Edebiyatımıza Yansıması’ başlığı altında mübadele ve mübadelenin Türk edebiyatında edebi eserlerde nasıl işlendiği hakkında bilgiler verilmiştir. ‘Mübadele İle İlgili Hikâye Kitapları’ başlığı altında edebiyatımızda son dönemde yayımlanan mübadele konulu hikâyelerin yer aldığı hikâye kitapları tanıtılmıştır. ‘Hikâyelerde Ön Plana Çıkan Duygu, Düşünce ve Yaşanmışlıklar’ başlığıyla da hikâyelerde karşılaştığımız mübadeleyi yaşayan insanların duygu hâlleri ve yaşantıları ile ilgili örnekler sunulmuştur. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmış ve Türk Hikâyesinde mübadele olgusunun nasıl işlendiği ile ilgili bir yargıya varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Hikâyesi, Mübadele, Hasret, Ayrılık

POPULATION EXCHANGE IN THE TURKISH STORY

Abstract

It is seen that novels and story books concerning population exchange have increased in recent some years. It is observed that, even if there have been over ninety years after that, the effect of the population exchange has resumed on people for years. This paper deals with how the population exchange is reflected on our stories. After the introduction, with heading “Mübadelenin Edebiyatımıza Yansıması” there is some information about the population exchange and how the population exchange is rendered in Turkish literature. In the heading “Mübadele İle İlgili Hikâye Kitapları”, recently published story books including stories about the population exchange have been introduced. And in the heading “Hikâyelerde Ön

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fsakalli@gazi.edu.tr

Plana Çıkan Duygu, Düşünce ve Yaşanmışlıklar”, are presented the feelings and experiences of whom we come across in the given stories. In conclusion, there take parts a general assessment and it is tried to come to a conclusion on how the population exchange is rendered in the Turkish story.

Key Words: Turkish story, population exchange, homesick, separation

Giriş

Göç, bireyleri ve toplumları derinden etkileyen sosyolojik bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca şahısların veya kitlelerin bir yerden başka bir yere göç ettikleri görülür. Bazen gereklilik, bazen merak, bazen değişiklik gibi nedenlerle gerçekleştirilen bu mekân değiştirme durumu, insanların dünyasında da birçok farklılığı beraberinde getirir. Bu sosyolojik olgu, insanların ruhsal yapısında büyük etkiler bıraktığı gibi, ilerleyen süreçlerde sözlü anlatılarda ve edebi metinlerde de karşılığını bulmaya başlamıştır. 1923 yılında Lozan’daki antlaşmaya ek olarak Mübadele Sözleşmesi de imzalanır. Zorunlu bir göçü beraberinde getiren bu sözleşmeye göre Yunanistan’daki Türkler ile Anadolu’daki Rumlar, sözleşme hükümleri gereğince buldukları yerlerden göç edeceklerdir. Birçok acının, ölümün, ayrılığın yaşandığı bu zorunlu göç, özellikle son yıllarda Türk Edebiyatı’nda sıklıkla işlenmeye başlanmıştır. Makalemizde, mübadelenin edebiyatımıza yansımaya değinildikten sonra, mübadele hikâyelerinin yer aldığı kitaplar tanıtılacak ve bu olgunun, Türk hikâyeciliği boyutunda nasıl işlendiği, öykülerden alınan örneklerden hareketle sunulmaya çalışılacaktır.

Mübadelenin Edebiyatımıza Yansıması

Toplumların yaşadığı sosyal ve siyasi olayların edebiyatta mutlaka bir karşılığı vardır. Savaşların, göçlerin ve daha birçok toplumsal olayın yansımalarının edebi eserlere malzeme oluşturduğu görülür. (Sakallı, 2015: 20) Lozan Barış antlaşmasına ek olarak imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi de edebi eserlere yansıyan ve bu mübadeleye maruz kalan her iki toplumda da acı izler bırakan önemli bir olgudur. “30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol” ün imzalanmasıyla “mübadele” resmen yürürlüğe girmiştir. M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan, E.K. Venizelos, D. Caclamanos imzalarını taşıyan sözleşmeye göre “Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek idi. Lozan Barış antlaşmasına bir ek olarak imzalanan Mübadele Sözleşmesi, mübadelenin hangi yasal şartlar altında yapılacağını karara bağlıyordu. 19 maddeden oluşan Mübadele Sözleşmesinin 1. Maddesi mübadiller için çok önemlidir. Çünkü mübadeleye tabii kimselerden hiçbiri hükümetlerin izni olmadıkça bir daha geri dönüp yerleşemeyecekti. Sözleşmenin 1. Maddesiyle birlikte asırlardır vatan bildikleri memleketlerinin kapıları zorunlu olarak ve geri dönüşü olmayacak bir biçimde mübadillerin yüzüne kapatılıyordu. Bu madde psikolojik yönden mübadiller üzerinde ağır bir etki yaratmıştır.” (Tevfik, 2014: 48-49) Türkiye’de ve Yunanistan’da yüzyıllardır yaşayan Rumların ve Türklerin bütün benlikleriyle bağlandıkları topraklardan bir antlaşma gereğince koparılmaları, sonraki kuşakları dahi etkileyen bir travmaya yol açmıştır. “Mübadele Antlaşması çok açıktı; İstanbul dışındaki bütün Ortodokslar gidecek, Batı Trakya dışındaki bütün Müslümanlar gelecekti. 1923’te gemilerle başladı göç. Yunanistan’da en az altı yüzyıldır kök salmış insanlar atalarının mezarlarını, dişleriyle tırnaklarıyla kurdukları işlerini, tarlalarını,

bahçelerini bırakıp geleceklerdi. Aynı şey bu yakada da geçerliydi: Anadolu'nun ekonomik yaşamında ve kadim kültüründe çok önemli yer tutan Rumlar, her şeylerini bırakıp gideceklerdi. Bırakılan sadece bunlar da değildi; dostluklar, arkadaşlıklar, anılar; koskoca bir geçmiş geride bırakılıyordu. Bu büyük bir boşluk doğuracaktı insanların içinde; politikacılar, yöneticiler için insan değil devletlerin yüce çıkarları söz konusuydu ama yaşanan birkaç kuşağa yayılacak bir travmaya dönüşüyordu.” (Dizman, 2014: 47) Bütün geçmişi bir anda silmek mümkün olmadığı gibi geleceğin sunduğu belirsizlik ortamı da mübadeleye maruz kalan insanların en büyük dramıdır. Bu insanların ne geride bıraktıkları ne de gittikleri yere tam olarak ait oldukları söylenemez. “Dünyaya gözlerinizi açtığınız şehirleri, köyleri günün birinde bir daha geri dönmek üzere terk etmek zorunda kalsaydınız ve ertesi gün çıkacağınız yolculuk öncesinde, o sıkıntılı son gecede ne yapardınız acaba? Geçmişin toptan bir muhasebesini mi yoksa yeniden kurulması gereken bir geleceğin belirsizliklerle dolu sisli ufkunda önünüzü nasıl göreceğinizin hesaplarını mı? Yoksa bütün bunları bir arada düşünüp, içine girdiğiniz labirentin karanlığında umutsuzluk ile korkunun el ele dolaştığı bir iklimin havasını teneffüs ederken kendinizi yaratana tevekkül belirsizliğin akışına mı terk ederdiniz? Geride bırakılanlara duyulan özlemle karışık hüznün, yeni bir hayata adım atılacak günlerin arifesinde merakla iç içe geçmiş bir heyecan eşliğinde tüm benliğinizi sarıp sarmaladığında ne hissedebirdiniz; hayatı ve dünyayı o şartlarda hangi gözle okurdunuz ve okuduklarınızı sonraki nesillere hangi duygunun lisanının alfabetesiyle aktarırdınız? Ya da aktaracak bir lisan, onu dillendirecek bir alfabe bulamayınca kaderdir diyerek, olanı biteni adı özlem olan bir zarfa koyup gönlünüzün derinliklerine mi gönderirdiniz?” (Gökçaftı, 2010: 13) Yıllardır yaşadıkları toprakları, ellerindeki bir avuç eşya ve birçok anı ile geride bırakan mübadilleri Mehmet Ali Gökçaftı, ‘Kayıp Bir Kuşak’ olarak nitelendirir: “Türk ve Yunan devletlerinin kendi ulus devletlerini inşa ediş süreçlerine paralel olarak doğup büyüdüğü toprakları terk etmek zorunda kalan bu insanların yaşadıklarının aslında kayıp bir kuşağın hikâyesi olduğunu düşünüyoruz. Dünyaya gözlerini açtıkları evlerini, ilk çocukluklarını yaşadıkları bahçeleri, ilk oyunlarını daha ırk ve din farkı nedir bilmeksizin öğrenip oynadıkları kocamış çınarların gölgesindeki meydanları, bir kapısı yanı başındaki kiliseye açılan camilerin bir başka ruhani âlem ile iç içe geçmiş dünyalarını, birkaç dilin birbirine karışarak konuşulduğu çarşı pazarları, eğlencesiyle, kederiyle tüm bir hayatı ve hatta oraların toprağına emanet edilmiş dedelerin, ninelerin mezarlarını geride bırakarak; yeni bir hayata hem de şartlarını tam olarak bilmedikleri bir ortamda başlamanın tüm zorluklarını göğüslemek zorunda kalan insanların hikâyesidir bütün bunlar. Hem de elde avuçta birkaç parça eşya ile tüm bir geçmişin anılarından başka hiçbir şey olmaksızın.” (Gökçaftı, 2010: 14-15)

Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi belki de dünyadaki en acıklı göç olaylarının başında gelir. Bu mübadeleye maruz kalan insanların yaşamış oldukları maddi ve manevi zararlar, mübadeleden ölene kadar yaşadıkları duygusal yıkım, ülke edebiyatlarına farklı şekillerde yansımıştır. Herkül Millas, bu durumu oluşturan birçok nedenin yanı sıra iki önemli hususun ön planda olduğunu belirtir. Birincisi Yunan toplumunun mübadeleyi bir askeri yenilginin neticesinde gerçekleşen bir antlaşma olarak algılamakla Türklerin askeri bir zaferin neticesi olarak algılamaları, ikincisi ise mübadeleye maruz kalan Türklerin, Rumların neredeyse üçte biri olmasıdır. Millas bu hususu şöyle anlatır: “Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesi karşılıklı olma özelliğine rağmen her iki ülkenin edebiyatlarına farklı yansımıştır. Bu incelemede zorunlu mübadele çerçevesinde Türk romanını ve hikâyesini ele alırken Yunan edebiyatına, yalnızca farkların altını çizmek amacıyla arada bir değineceğim. Bu farkların en çarpıcı olanı mübadele olayının Türk edebiyatında çok sınırlı olarak yer almasıdır.

Bunun esas itibariyle siyasi nedenlerden kaynaklandığını düşünüyorum. Ayrıca iki toplumun kendilerini algılayış tarzları da bu sonucun ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Türk edebiyatına egemen olan duygu, güçlü ve hâkim-i mutlak bir merkezi devlete aidiyet duygusudur. Bu durum, içeriğinde aile ocağı, kişisel anılar ve küçük yerel bir cemaatin içinde yaşadığı ‘mekân’ ile ilişkilendirilen vatan duygusunun daha keskin ifadelerle yer aldığı Yunan edebiyatıyla tezat teşkil etmektedir... Türk ve Yunan edebiyatlarında mübadelenin ele alınışında, bu ülkelerde ve bu ülkelerin etnik topluluklarında mevcut belli koşulları gözler önüne seren iki çok belirgin fark görmek mümkündür. Birinci fark, Türk tarafında mübadeleye karşı duyulan görece ilgisizliktir; Türk tarafı mübadelenin varlığını son yıllara kadar adeta yok saymıştır. İkincisi ise birtakım romanlarda karşımıza çıktığı biçimiyle vatan kavramına yüklenen özel anlamdır. Türkler geride bıraktıkları topraklara ait anıların kaybedilmesi ve korunması konusunda Yunanlılar kadar merak sahibi olmamıştır. Yunanistan’da ‘ayrılışın’ anısını taze tutmak, geride kalan ya da kaybolmuş olan bir ‘baba ocağının’ ya da kasabanın anılarını kayıt altına almak amacıyla çok sayıda dernek ve vakıf kurulmuştur. Kaybolmuş vatanlar (hamanes patrides) ifadesi Yunanistan’da çok iyi bilinir ve bu ülkede önceki memleketlerin adını bir Yeni önekiyle taşıyan yüzlerce köy ve banliyö vardır. Türkiye’de ise böyle bir olgu mevcut değildir ve mübadeleye olan sınırlı ilgi edebiyatta da aynı ölçüdedir. Türklerin mübadele olayına karşı duydukları sınırlı ilgiyi açıklayan bazı tarihsel, demografik, ekonomik ve siyasi nedenlerden söz edilebilir. Birincisi, Yunanlılar mübadeleyi bir askeri yenilginin sonucu, dolayısıyla da gurur kırıcı bir olay olarak görmeye razı olurken Türkler için mübadele bir askeri zaferin sonucudur. Görece olarak çok daha az travmatik bir olaydır. İkincisi Yunanistan’a göç edenlerin sayısı, Türkiye’ye gelen sayıdan çok fazladır. 450.000 Müslümana karşılık 1.2-1.5 milyon Hristiyan yer değiştirmiştir. Görece sayılara bakıldığında fark çok daha büyüktür. Yunanistan’ yerleşen göçmenler nüfusun %20’sini oluştururken, bu oran Türkiye’ye yerleşenler için %3.8’dir.” (Millas; 2007: 329, 339-340) Millas, başka yazısında ise diğer bir farkın Mübadele olgusunun Yunan Edebiyatında çok daha önce yer bulmasına karşılık bizim edebiyatımızda 1980lere kadar bu olguya fazla yer verilmemesine değinir. Özellikle 90lı yıllardan sonra Mübadelenin bizim edebiyatımızda işlenmeye başladığından söz eder. “Türk romanına baktığımızda Yunan romanına göre en çarpıcı farkın mübadeleden hemen sonra bu olayın edebiyata yansımamış olmasıdır. Bu konuda hemen hemen tam bir sessizlik vardır. Özellikle 1923’ten 1960’lara kadar yani yaklaşık kırk yıl, bir iki romanda bir iki cümleden fazla bir şey bulamıyoruz... 1980’den ve hele 1990’dan sonra mübadele konusunda bir hareketlenme görülür. (Bu arada Yunanistan’da tersine bu konu artık eski önemini yitirmektedir.) Tarih ve Toplum dergisi gibi yayın organlarında konu ele alınır. Tarih Vakfı bu konuda bir sergi düzenler (1997) Mübadillerin karşılıklı ziyaretleri gözlenir, Yunancadan bu konuda çeviriler yayınlanır, sözlü tarihçilik alanında, geç kalınmış olsa eksikliklerin giderilmesi yönünde önemli adımlar atılır. Nihayet 1999-2000 yıllarında Lozan Mübadilleri Vakfı’nın kurulması ile ortaya konuya sahip çıkan bir kurum çıkacak ve bu alandaki çalışmalar daha sistemli ve eşgüdümlü olmaya başlayacak. Edebiyat ve özellikle romanlar alanında büyük atılım 1990’lardan sonra görülür.” (Millas, 2005: 130-131)

2015 yılında yayımlanan ‘Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri’ adlı kitapta, mübadeleyi yaşayanların acıları ve sıkıntıları şu satırlarla ifade edilir: “Mübadeleye tabi tutulanlar yüzlerce yıldır ekip biçtikleri topraklarını, ekmek parası kazandıkları işyerlerini, evlerini, ibadet ettikleri kutsal mekânlarını, sevdiklerinin mezarlarını geride bıraktılar. Limanlarda, tren istasyonlarında kurulan çadırlarda, haftalarca, aylarca beklediler. Çoğu yolcu

taşımaya elverişsiz olan gemilerle iki ülke arasında günler, haftalar süren yolculuklar yaptılar. Bu uzun ve zahmetli yolculuk sırasında kaybettiklerinin ölü bedenlerini denize verdiler. Yetersiz beslenme ve kötü fiziki koşullardan ötürü hastalanarak ölenler oldu. Aileler dağıldı. Yeni vatanlarında uzun süre uyum güçlüğü çektiler. Doğdukları toprakları ziyaret etmelerine uzun yıllar izin verilmedi. 1. Kuşak mübadillerin hemen hemen tamamı memleket hasretiyle bu dünyadan sessizce göçüp gittiler. Onlardan geriye sadece anılar kaldı.” (Rigas, Güvenç, 2015: 9)

Türk Edebiyatında özellikle doksanlı yılların sonunda mübadeleyi ele alan birçok romanın ve hikâyenin yazıldığını görürüz. Fügen Ünal Şen’in *Bir Avuç Mazi*, Demet Altınyeleklioğlu’nun *Ah Bre Sevda Ah Bre Vatan*, Yılmaz Karakoyunlu’nun *Mor Kaftanlı Selanik*, Kemal Yalçın’ın *Emanet Çeyiz - Mübadele İnsanları*, Levent Deniz’in *Midilli’de Söğüdün Gölgesinde*, Canan Tan’ın *Hasret*, Ahmet Yorulmaz’ın *Ulya –Ege’nin Kıyısında*, Handan Gökçek’in *Ah Mana Mu*, Ertuğrul Erol Ergir’in *Giritli Mustafa*, Akın Üner’in *Çalı Harmanı*, Sefa Taşkın’ın *Pembe Sardunya*, Belgin Karabulut’un *Mübadele Günlerinde Aşk*, Saba Altınsay’ın *Kritumu “Gritim Benim”*, Ertuğrul Aladağ’ın *Maria (Göç Acısı)*, Handan Öztürk’ün *Mübadil*, Celal Özcan’ın *Toprağım Teos Can Suyum Ege*, Murtaza Kölemezi’nin *Elveda Rumeli*, Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti*, Fikret Otyam’ın *Pavli Kardeş*, Ferda Bozoklar Ardalı’nın *Sinesaf Düşlerde Kalan Mübadele*, Kemal Anadol’un *Karşıyaka Memleket*, Büyük Ayrılık, Yılmaz Gürbüz’ün *Mübadiller*, Mehlika, Yaşar Kemal’in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Karınca’nın *Su İçtiği*, Tanyeri Horozları, Ahmet Yorulmaz’ın *Savaşın Çocukları*, Kuşaklar Ya da Ayvalık Yaşantısı ve Girit’ten Cunda’ya adlı eserleri, bu romanlar arasında sayılabilir. Bunların dışında bir Anadolu göçmeni olan Dido Sotiriyu’nun 1962 yılında *Kanlı Topraklar* adı ile yayımlanan ve 1970 yılında Türkçeye *Benden Selam Söyle Anadolu’ya* adı ile çevrilen romanı da bu konudaki önemli eserler arasında gösterilmektedir. Ayrıca Celal Özcan’ın *İstafiller Oldu mu?*, İskender Özsoy’un *Ah Vre Memleket*, Firdevs Tuncay’ın *Kalbim Rumeli’de Kaldı*, Müfide Pekin’in *Mübadele Öyküleri* adlı kitaplarında da mübadele konulu hikâyelerle karşılaşılır.

Mübadele İle İlgili Hikâye Kitapları

Edebiyatımızda son dönemde yayımlanan mübadele ile ilgili romanların ve hikâye kitapların sayısı her geçen artmaktadır. Üzerinden doksan yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen bu zorunlu göçün insanlar üzerinde bıraktığı etki yıllar boyu devam etmiştir. “Toplumsal-siyasal boyutu olduğu gibi bireysel boyutu da bir o kadar önemli olan göç olgusunun edebiyatta dillendirilmemiş olması düşünülemez.” (Aytaç, 2012: 439) İşte bizim ifademizle mübadele, Rumların ifadesi ile ‘Andalay’ iki ülke arasında yaşanan zorunlu bir göç antlaşmasıdır ve bu olgu edebi metinlerde de günümüzde de sıklıkla işlenmeye başlanmıştır. Günümüzde mübadele ilgili hikâyelerin yer aldığı kitaplar şunlardır:

İskender Özsoy – Ah Vre Memleket /Mübadele Öyküleri

İskender Özsoy’un Bağlam Yayınlarından 2014 yılında yayımladığı *Ah Vre Memleket /Mübadele Öyküleri* kitabında mübadele olgusunu işleyen hikâyeler de yer almaktadır. İçerisinde; *Memleketin Yıldızları*, *Bir Dal Zeytin-Bir Avuç Toprak*, *Kiraz Ağacındaki Çocuk*, *Ensar Bey ile Hambı Ağa*, *Zaman Alışmayı Öğretti*, *İki Dimitris’in Bir Annesi*, *İbrahim Eleni’yi Sevince*, *Ali’yi Gören Oldu mu?*, *Ah Vre Memleket*, *Sakız’dan Çeşme’ye Hicran Yolculuğu*,

Kostas'ı Uğurlarken, Yerli Oğlu-Macar Kızı adlı öykülerin bulunduğu kitapta mübadele olgusunun çeşitli şekillerde işlendiği görülür.

Celal Özcan – İstafiller Oldu mu

Celal Özcan'ın 2011 Mayıs'ında ikinci baskısını yayımladığı İstafiller Oldu mu kitabında da mübadele meselesini işleyen hikâyeler bulunmaktadır. Eserde kitaba adını veren İstafiller Oldu mu adlı öykünün dışında Hüzün Fotoğrafları, Sıradan Bir Sonyaz Serabı, Bir Sığacık Güncesi, Bayan Su, Villa Selanik'te Bir Özge Can, Uzattığımız Zeytin Dalları, Uçurduğumuz Ak Güvercinler, Ben Şimdi Şiir Yazıyorum, Hayat Neşe Güneştir, Bahtının Rüzgârında Bir Can, Vurungistanlı Arnavut Rüstem, Ciftek Ali, Düşsel Hevesler Engininde Bir Gezinti, Galata Kulesi Gülümsüyor adlı öyküler yer alır. Özellikle kitaptaki ilk iki hikâye İstafiller Oldu mu ve Hüzün Fotoğraflarının bizzat mübadele olayını işlediği görülür.

Firdevs Tunçay – Kalbim Rumeli'de Kaldı 'Sardunya Kokan Toprakların Öyküleri'

Bir Mübadil çocuğu olan Firdevs Tunçay'ın Kalbim Rumeli'de Kaldı kitabının ikinci baskısı 2014 yılında Pia Yayınlarından çıkar. Anı hikâye olarak da değerlendirilebilecek bu öyküler, yaşanmış mübadele anılarından oluşmaktadır. Kitapta, Bir Drama Masalı / Güzel Hüsnü, Kavala Öyküsü / Kavalalı Ayşe Hanım, İskeçe Öyküsü -1 / Bir Şehzade Masalı, İskeçe Öyküsü -2 / İskeçeli Halil Ağa ve Ailesi, İskeçe Öyküsü -3 / Onlara Dostluğu Anlat, Pürsıçan Öyküsü / Sardunya Kokan Toprak, Bir Doksat Öyküsü / Turnalar Urumeli'ye Uçun, Bir Filibe Masalı / Gül Kokulu Sokaklar adlı öyküler yer alır. Mübadeleyi yaşayan ailelerin anlattığı hikâyelerden oluşan hikâyelerde zorunlu göçü yaşayan insanların hazin hikâyeleri nakledilir.

Haris Rigas ve Sefer Güvenç– Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri

Sula Aslanoğlu ve Tanaş Çimbis'in çevirdiği hikâyeler Lozan Mübadilleri Vakfı ve İstos Yayınları'nca ortaklaşa yayımlanan kitapta toplanır. Kitabın başlığında her ne kadar Mübadele Öyküleri ifadesi yer alsa da anılardan oluşan bu anlatıların bir araya getirilme hikâyesi önsözde şöyle anlatılır: “Lozan Mübadilleri Vakfı, mübadelenin 90. Yıldönümü münasebetiyle 2013 yılında mübadillerin yoğun olarak yaşadıkları yerleşim yerlerinde çeşitli anma etkinlikleri düzenledi. Bu etkinliklerin bir tanesi de ‘Hasretin İki Yakası – Mübadil Aile Öyküleri’ projesidir. Proje kapsamında yapılan çağrıya Türkiye ve Yunanistan'dan 82 aile katıldı. Aile bireylerinin kendileri tarafından yazılan göç öykülerinin özetlerinden ve aile albümlerindeki fotoğraflardan bir sergi hazırlandı. Türkiye'de İzmir ve İstanbul'da, Yunanistan'da Selanik, Midilli, Edessa, Kozani-Neopoli/Naslıç, Yanya, Taşoz ve Kavala kentlerinde açılan sergi binlerce kişi tarafından gezildi. Gönderilen aile öykülerinden sergiyle birlikte bir tane de kitap yayımlandı. Ailelerin albümlerindeki fotoğraflardan ve öykü özetlerinden hazırlanan Hasretin İki Yakası – Mübadil Aile Öyküleri kitabı bir tür sergi kataloğudur... Gerek sergimizi gezenlerin, gerekse de aile öykülerini paylaşanların önerileri doğrultusunda aile öykülerinin tam metinlerini, Türkçe ve Yunanca olarak iki dilde yayımlamaya karar verdik. Öyküler Tanaş Çimbis ve Sula Aslanoğlu tarafından Türkçe'ye ve Yunanca'ya çevrildi. Metinler Semra Bayrı ve Haris Rigas tarafından tekrar gözden geçirildi ve tashihleri yapıldı. Kapak tasarımı Kudret Güvenç, iç tasarımı Aykut Kaplan tarafından yapılan kitap, Haris Rigas ve Sefer Güvenç tarafından yayıma hazırlandı, Lozan Mübadilleri Vakfı ve İstos Yayınlarının ortak yayımı olarak basıldı.” (Rigas, Güvenç, 2015: 10) Kitapta şu anılara yer

verilir. Alanur Özalp - 3. Kuşak Mübadil Olmak, Ariadni Andoniadu- Alagözidis Dimitros-Çitinidu Konstandina (Büyükannemin Ebeveyni), Melek ve Gülsüm Özerol - 3. Kuşak Girit Mübadilleri, Ariadni Andoniadu - Yeorgios ve Ariadni Andoniadu: Babamın Ebeveynleri, Şule Kılıç -Molla Yusufzadeler, Maria Çakmakidu-Köse ve İoana Dyamandi Glaraki -Bigalı Maryoriça ve Yanis Dyamandis, Cansu Duman - Rupistalı Sadık Dede ve Meliha Nine, Petros Hacıiliadis - Adanalı Bodosakis Ailesi, Hamdiye Cerrahoğlu - Karacaova-Bico Mahallesi'nden Meriç'e Bir Mübadele Öyküsü, Hristos Stathelis -Ayvalık'tan Midilli'ye, Aycan Yılmaz - Ailemin Göç Öyküsü, Hristos Maheridis - Arada Kalmış Bir Hayat Hikâyesi, Firdevs Tunçay - Bir Drama Öyküsü: Güzel Hüsnü, Berrin Durmaz - Bu da Başka Bir Göç Öyküsü, Evdokia Çelebi -Livisili (Karaköylü) Kız, Gökçe Kuzucu - Korkunun Adı Kırmızı, Anatoli Paraskeva - Yokaraki ve Paraskevas Aileleri, Firdevs Tunçay - Kavalalı Ayşe Hanım'ın Öyküsü, İoanis Glavakis -Yorgos Glavakis, Firdevs Tunçay - Pembe Sardunya, Kiryaki ve Despina Stavridu - Moça Soyundan Ekaterini Stavridu, Vedia Elgün - Ailemin Soyağacı, Eleni Meletiadu - Gürümce'den Pela'daki Neos Milotopos'a, Lütfiye Güner Seçer - Midilli-Yera Mübadili Emine Hanım ile Kavala-Zigoş Mübadili Hüseyin Beyin Öyküleri, Andreas Papukidis - Atalarım Andreas ve Parthena Papuklidis, Yavuz Başarır - Mehmet Başarır'ın Hikâyesi, Olga Hioti - Olga Hioti'nin Öyküsü, Meral Özsoy - İnsan Dediğin Kuş Misali, Leyla Erdem - Lembet Ailesi, Stavros Dubaracis - Dubaracis Ailesinin Öyküsü, Süreyya Aytaş - Kesriye-Jervenili Kasım Aytaş'ın Öyküsü, Yaşar Üruk - Girit'ten Türkiye'ye Bir Serüven, Tülin Karadağ Eldener - Asırlık Bir Çınar: Lütfü Karadağ, Semra Bayrı - Mahmut Cemal Bayrı (Nası Diğer Giritli Mahmut Reis), Semra Bayrı - Mukaddes Bayrı, Lütfiye Güner Seçer - Kayalar'dan Giresun'a Uzanan Yol, Zehra Tan - Mübadil Öykümüz, Müfide Pekin - Aile Öykümüz, Filiz Çalışlar Yenişehirlioğlu - Mütevellizadeler, Namık Kemal Nomak - Kalburuma Takılanlar: Annemden Eski Fotoğraflar, Sevin Öktem Önal - Elveda Drama: Nuh Bey Masalı, Süleyman Kara - Osman Bey Kayalar'dan Erbaa'ya: Bir Mübadele Öyküsü, Yılmaz Dirim - Babaannemin Anlattıklarından!, Banu Bulut - Girit Resmo'da Başlayan Bir Evvel Zaman İçinde Masalı, Erdoğan Özmen - Başel Ailesi'nin Öyküsü: Bize Soran Bile Olmadı, Hayriye Leyla Sayder - Giritli Büyüklerim: Büyük Dedem KasıMZade Hamit Bey, Dedem KasıMZade Şakir Bey ile Babaannem Hayriye Hanım ve Aileleri/Girit'teki Yaşamları, Siyasi İlişkileri, Çiftlikleri ve Mübadele Sonrası İstanbul'daki Yaşamları, Yavuz Başarır - Nevrekoplu İbrahim ve Kavalalı Cemile Başarır'ın Öyküsü, Nuri Egeli - Molladaki Ailesi (Egeliler), Arif Ümit İşler - Kayalarlı Küçük Mehmet Pehlivan'ın Hikâyesi, Firdevs Tunçay - İskeçeli Halil Ağa ve Ailesinin Hazin Öyküsü, Sadri Soylu - Kırçık ve Soylu Aileleri, Belgin Çalhoğlu- Karaferye'nin Çamları, İbrahim Zeki Şen - Kalopsiti Bayramiçi Ailesi, Mustafa Çetin Özer - Selanik-Langazalı Eder Ailesi'nin Hikâyesi, Mert Rüstem - Hamza Rüstem Ailesi, Celal Özcan - Naslıç Doğumlu Kâmile Teker Özcan Anlatıyor, Politis Dubaracis - Nikolaos (1874) ve Anthipi (1887) Nalbantis, Mihalis Hurdakis - Prodromos Vasiliadis Ailesi, Mehmet Hakan Özbek - Uzbek (Efendizâde) Ailesi, Evangelia Körçi Hacidu - Çatalcalı İlias Hacidis ve Evdoksia Apsiotu, Hüsnü Yazıcı -Yazıcı Ailesi, Muratios Hacıiliadis - Gürümze'den Neos Milotopos'a, Melih Kırılıdoğ - Dramalı Tahsin Nahit Kırılıdoğ, Aslı Sakıpağa Erden - Yoğurtçu Sakıpağa Ailesi, Mihail Kokinaris - Ayvalıklı Kokinaris Ailesi, Belgin Çalhoğlu - Yüreği Yorgun, Gönülü Engin Rauf Dedem, Ariadni Andoniadu - Papayanidis Dimitrios ve Konstandina Yalasi: Dedemin Anne Tarafından Ebeveynleri, Themistoklis Sucopulos - 1. Kuşak Küçük Asya-Safranbolu Mübadili, Selma Elgün - Selanikli Bir Aile, Hüseyin Yılmaz - Sarışaban'dan Samsun'a Dedemin Mübadele Öyküsü, Nur Renda Taşan - Yahya Renda ve Ailesi, İskender Özsoy - Bir

Çürük Elmanın Ederi, Saime Yeruşan - Serezli Mehmet Remzi Yeruşan, Angela Marnelu - Lukas Lukidis Ailesi, Berat Melik Kırca - Kırca Ailesi Tarihi, Sofia G. Kosmosoğlu - Kosmos ve Despina Kosmoğlu Ailesi, Füsün Şimşek - Ailemden Bildiklerim, Torun Esat Halil Ergelen - Gülsüm-Halil Ergelen Ailesi, Sefer Güvenç - Langaza'dan Malkara'ya Zorunlu Göç

Müfide Pekin – Mübadele Öyküleri

Lozan Mübadilleri Vakfı, 2008 yılında, Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesinin 85. Yılı anısına 'Mübadele Öyküleri Yarışması' düzenler. Yarışmaya 130 öykü katılır. Semih Gümüş, Lamia Gülçür, Füsün Akatlı, Feyza Hepçilingirler, Füsün Çeliker ve Müfide Pekin'den oluşan jüri, 130 öyküyü değerlendirir. Jürinin değerlendirmeleri neticesinde dört öykü dereceye girer. Bu dört hikâye ile birlikte 20 öykü daha bir araya getirilerek, Müfide Pekin'in yayına hazırladığı Mübadele Öyküleri 'Mübadele'nin 85. Yılı Öykü Yarışması Seçkisi' adlı kitapta toplanır ve Lozan Mübadilleri Vakfı'nca 2009 yılında yayımlanır. Kitabın 2. Baskısı ise 2014 yılında yapılır. Kitapta şu yazarların hikâyelerine yer verilir: Erhan Ceylan – Kör Bir Durakta, Mahir Ulaş Yeşil – Gülcemal ile Nikomedyâ, A. Samet Çamoğlu – Kıyıya Vuranlar, Hakkı İnanç – Dora'nın Kedisi, Büşra Akkuş – Sakızın Serzenişi, Ali Aksoy – Davul Zurna Sesi, Ayhan Altay – Yorgi, Pelin Böke – Dua, Maruf Evren – Babam, Vodina ve Armut Ağacı, Serap Gökarp – Kanunla Çalınan, H. İlhami Gülcan – Necip Uğlan, Ümran Kartal – Taş Basamak, İhsan Tevfik Kırca – Kuzman Usta, Tamer Kütükçü – Gözünü Süzme Deniz: Kızaran Dalgaların Gönlümü Çok Yaktı, Hasan Faruk Levent – Ayrılık, Ahmet Murat – Eşikte Hayat Kuranlar, Saba Öymen – Unutulmayan, Hülya Sarıkaya – Merguşe Laleleri, Aysun Sezer – Karanlığın Gölgesinde, Muzaffer Tansu – Azrail'den Önce Mübadele, Kaan Temizel – Maria'nın Peçesi, Latife Türkyılmaz – Hanım Teyze, Akın Üner – Bir Dalda İki Kiraz, M. Hakkı Yazıcı – Dedem Dimitri.

Hikâyelerde Ön Plana Çıkan Duygu, Düşünce ve Yaşanmışlıklar

Mübadele (Zorunlu Göç), bu göçü yaşamak zorunda kalanlar için çok acı bir olgudur. Vatan bildikleri toprakları, bir antlaşma gereğince bırakarak göç eden bu insanlar, ömürleri boyunca birçok duyguyu ve acıyı bir arada yaşamak zorunda kalırlar. Bu duygulardan en önemlisi geride bırakılan topraklara duyulan hasret duygusudur.

Geride Bırakılan Topraklara Özlem / Ömür Boyu Yaşanan Hasret

Vatan nedir sorusuna Erhan Ceylan'ın 'Kör Bir Durakta' adlı hikâyesinde Vasili adlı hikâye kahramanı şu cevabı verir: "Vre, vatan doğduğun, doyduğun, sevdiğin, sevildiğin, ağlayıp güldüğün yerdir." (Pekin, 2014: 20) İşte mübadeleyi yaşayanlar için vatan, doğdukları, doydukları, sevdikleri, sevildikleri toprakları bırakmak anlamına gelir. Bu insanlar, mübadele antlaşması gereği anavatanlarına dönmüş olsalar bile geldikleri yeri asla unutmamışlar ve hayatlarının sonuna kadar göç ettikleri yerin hasretiyle yaşamışlardır. Hikâyelerde de öncelikli olarak bu duygu hâli işlenir. Firdevs Tunçay'ın Kalbim Rumeli'de Kaldı adlı hikâye kitabında yer alan ve 'Kavala Öyküsü' adını taşıyan öyküde kendi ailesinin mübadele sürecinde yaşadıkları anlatılır. Bu acı, hikâyede şu satırlarla dile getirilir: "İnsanın doğup büyüdüğü, havasıyla suyuyla yoğrulduğu, damak tatlarına alıştığı, türkülerinin içine işlediği, dost sıcaklığıyla kalbinin ısındığı, yüzyıllardır kök saldıği memleketinden ayrılması ne acıymış ah!" (Tunçay, 2014: 51) Hikâyenin kahramanlarından Ayşe Hanım, kitabın yazarı Firdevs Tunçay'ın

anneannesidir. Kavala'dan mübadele neticesi göç eden ve Ödemiş'e yerleşen Ayşe Hanım ile ailesi birçok acı yaşarlar ve ömür boyu Kavala'nın hasretini çekerler. Bu hasret, hikâyenin sonunda şu satırlarla verilmiştir. “*Ayşe Hanım: Ah Kavala'ya bir gidebilsek! Toprağına yüz sürebilsek! Diyormuş. Bizler, anavatanımıza uyum sağlamaya çalışsak da kalbim Rumeli'de kaldı diyormuş. Memleket özlemi onun içinde hiç sönmeden yanan bir ateşmiş! Yıllarca kapıların açılmasını beklemiş; ama turist olarak bile gidememiş doğup büyüdüğü topraklara... Son nefesine kadar Ah bizim Kavalamız!, Ah bizim Rumelimiz diye içi yanarak sayıklamış memleketini. 1953 yılının bir nisan rüzgârı alıp götürmüş onu çok uzaklara!*” (Tunçay, 2014: 63) İskender Özsoy'un ‘Ah Vre Memleket’ adlı öyküsünde de 1924 yılının Eylül ayında henüz 14 yaşında iken mübadele yüzünden doğduğu, büyüdüğü topraklardan ayrılmak zorunda kalan Vasilis'in 25 yıl sonra Sinasos'a dönüşü ve bu süre zarfında yaşadığı özlem şöyle verilir: “*O sevdayı yıllarca Ah Vre Memleket diye diye büyüttükten sonra yüreğinde 1959 yılında bir gün burnunda Sinasos'un kara üzüm kokusu, kulaklarında annesinin Andalayi (Mübadele) oldu yürekler tutuştu, felek yüz çevirdi bizden oğul...*” (Özsoy, 2011: 108) Maruf Evren'in ‘Babam, Vodina ve Armut Ağacı’ adlı hikâyesinde de geride bırakılan topraklara hasret, Vodina'daki meyvelerin özlenmesi durumu ile anlatılır: “*Babam başladı Vodina'nın meyvelerini ballandıra ballandıra anlatmaya: A bre more, sen de bilirsin ya bizim bahçedeki ayvaları. Nah kafam kadardı. Altın sarısı gibi yumuşacık. Isırdığın zaman bir sürahi su çıkardı. Üzümün bir salkımı iki okka gelirdi. Ah o günler ah! O meyvelerin tadını hiçbir zaman bulamadım deyip iç geçirdi. Sila hasretini bundan daha güzel ifade edebilecek bir söz söylenemez herhalde. Berber, derin bir iç geçirdi, gözlerinden yaşlar süzüldü ve ağzından şu cümleler döküldü. Ah bre more Zeki Efendi ah! Şimdi yarımı deştin. Acımam Selanik'in gittiğine. Bilir misin neye yanarım? Bizim bahçede bir armut ağacı vardı. Her bir yaprağında yazardı La ilahe illallah Muhammeden Resulullah. İşte o ağacın Vodina'da kalması beni kahrediyor.*” (Pekin, 2014: 105) Mübadeleyi konu edinen birçok hikâyede yukarıdaki örneklerde olduğu gibi göç edilen topraklara duyulan özlem ön plandadır. Bu hasret, bazen yaşadığı yeri, o yerin insanlarını özleme şeklinde işlenirken bazen de o yerde bırakılan bir meyve ağacı ve üzüm (istafil) bağı gibi tabiata ait unsurlarla yansıtılmaya çalışılmıştır. Mübadeleyi yaşayanların birçoğu o toprakların hasretiyle hayata gözlerini yumarken, şanslı sayılabilecek çok azı ise bir vesile ile o toprakları bir daha görme fırsatını yakalamışlardır.

Sevdiklerinden veya Sevdiğinden Ayrılma / Acıklı Ayrılık Öyküleri

Lozan'da imzalanan Mübadele antlaşması gereğince mübadeleyi yaşayanların en büyük acılarından biri de sevdiklerinden veya sevdiğinden ayrılma durumudur. O dönemde yaşanan birçok aşk, mübadele yüzünden ayrılıkla sonlanmış. Ayrılıkla sonlanmayan aşklar da ise ailelerinden ayrılmak zorunda kalan birçok genç olmuştur. Celal Özcan'ın ‘İstafiller Oldu mu’ adlı hikâyesinde Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Patriyot Cafer'in sevgilisinden ayrılması, başka biriyle evlenmesi ve bunun neticesinde yaşadığı acı şu satırlarla ifade edilir: “*Ona derim vre! Meryem'ime! O zamanlar tam bir fıstık olan yengene takılır, hatta kur yapar idim. Aslında sever idim Elena'yı. Arkadaşım Yako'nun kız kardeşidir ki, Yako kızı ister bana versin. Ama olmaz idi, vermez idi büyükler. Oysa Elena aşkım idi. Zeytinlikte öptüğüm; yumuşacık elinden tuttuğum; ardından kırlarda koştuğum. Bir istafil bağında sıkıştırdığım... Anla işte vre! Gömdüm içime acısını. Zamanla Meryem Yengene döndü aşkım ama Elena hiç çıkmadı yüreciğimden. Hâlâ da çıkmaz vre!.. Nedendir bilemem, yaşlandıkça bu sızı daha da işler içeri.*” (Özcan, 2011: 26-27) İskender Özsoy'un ‘İbrahim Eleni'yi Sevince’ adlı öyküsünde

ise sevdiği Eleni yüzünden ailesinden ayrılan genç İbrahim'in ve onun ömür boyu hasretini çeken annesi Saadet Hanım'ın hikâyesine yer verilir. İbrahim'in annesi ve kardeşlerinden ayrılığı öyküde şöyle anlatılır: “*Babaları İdris öldüğü için ailenin reisi oydu. O ailenin en büyük çocuğuydu... Keman ayrılıkları çalıyordu. Bir yaman ayrılığı çalıyordu keman. Gülcemal ağır ağır ayrılıyordu İstinya'dan. İnce bir hüznün sesi yayılıyordu kemandan. Günlerden cumaydı... Hakkında şikâyet var. Oğlun bir yere gidemez. Şikâyetçi kız limanda bekliyor. İbrahim'i götüreceğiz. Yavuklusu Eleni ihbar etmişti İbrahim'i annesiyle kardeşlerini tercih edip Türkiye'ye gittiği için... O benim oğlum. Saadet Hanım'ın çığlıkları durmak bilmiyor, asumanı inletiyordu. Saadet Ana, çığlıklarını duyan İbrahim'i çömeldiği yerden doğrulurken fark etti. Ve çevik bir hareketle jandarmaların çemberini yararak koştu oğulcuğuna. Sarıldı ona olanca kuvvetiyle. Köyleri Paraspori'den ayrıralı beri oğlunun suskunluğunun dalıp dalıp gitmelerinin sebebi belli olmuştu. Ah o sevdâ. Oğlunun sevdasıydı şimdi sonsuz ayrılığı yazdıracak olan... Herkes Saadet Ana'yla İbrahim'in derin iç çekişlerle ağlamalarını dinliyordu.*” (Özsoy; 2014: 82, 84, 85) Eleni, İbrahim'i ihbar eder. Hamiledir, fakat bunu her ikisi de ailesinden gizlemiştir. Annesi ve kardeşlerinden ayrılmak zorunda kalan 17 yaşındaki İbrahim, Eleni ile kilisede evlenir. Bunun için adını ve dinini değiştirir. Adı Lefteris, dini ise Ortodoks Hristiyan olarak kayıtlara geçer. İbrahim'in annesi Saadet Hanım ise 39 yıl büyük oğlu İbrahim'in hasretiyle yaşar, son nefesini verirken bile oğlunun ismini sayıkladığı görülür. Mübadele konulu bir diğer acıklı hikâyeye de Hasan Faruk Levent'in ‘Ayrılık’ adlı öyküsüdür. Hikâyede, mübadele nedeniyle sevdiği Maria'dan ayrılan Recep'in içini döktüğü mektuplara yer verilir. Mübadele sebebiyle Foça'dan ayrılan Maria ve ailesi, Midilli'ye giderler. Geride kalan genç Recep, sevgilisi Maria'ya içini döken mektuplar yazar. Ayrılık acısını dile getirir. “*Günüm gecem seninle geçiyor sevdiceğim. Geçmişin anılarıyla avunuyorum. Yel değirmenlerinin olduğu tepede bulduğumuz o son günü yaşıyorum. Sana söz verdiğim gibi tepeye gidiyor, bir değirmenin kuytusuna oturup adaya bakıyor, yanımdaymışsın, ellerin avuçlarımdaymış gibi konuşuyorum seninle. Kollarını açmış şefkatle denizi kucaklayan Foça'ya bakıyorum senin gözlerinden, biraz olsun özlemimi dindirebilmek için. Koşsam diyorum İngiliz Burnu'na doğru, sonra ilk adımda İncir Adası, ikincisinde Orak Adası, üçüncüsünde Midilli'ye yanına gelsem.*” (Pekin, 2014: 171) Hikâyenin sonunda bir balıkçı teknesi Recep'in cansız bedenini Dikili kıyılarına getirir. İki balıkçı, Recep'in cansız bedenini bulmuştur. Recep, Maria'ya kavuşmak için kayıkla çıktığı deniz yolculuğunda sevdiğinin uğruna can vermiştir. Bu durumdan hiç haberdar olmayan Maria ise on sekizine girdiğinde bir manavla evlenip Atina'nın Faliron bölgesine yerleşmiştir. Mübadele hikâyeleri, yukarıdakilere benzer birçok ayrılığı beraberinde taşımaktadır. Sevdiklerinden ayrılanlar, bir ömür bu ayrılık acısını çekmiş, bazen ona kavuşmak için ölmüş, birçoğu da bu acıyla vefat etmiştir.

Uzun Gemi Yolculukları ve Gemide Ölenlerin Denize Atılması

Mübadele neticesi mübadilleri anavatanlarına götürmek üzere birçok gemi kullanılır. Bu gemiler arasında Hacıpaşa, Sadıkzade, Sakarya- Rumeli, Bahr-i Cedit, Nilüfer, Dumlupınar, Timsah, Rize, İstanbul, Canik, Sürat, Sulh, Ankara, Kırzade, Salih, Reşit Paşa, İsmet Paşa, Karabiga, Reşadiye, Altay, Arslan, Millet, Cumhuriyet, Mahmudiye, Akdeniz, Türkiye, Kartal, Giresun, Bozkurt, Teşvikiye, Mahmut Şevket Paşa, Trabzon, Ümit, Trabzon, Gülnihal, Gülcemal bulunmaktadır. Bunlardan en çok bilineni Gülcemal'dir. Bu durum, en çok sefer yapması ile açıklanabilir. Sağlıksız koşullarda yapılan bu seferlerde birçok mübadil, özellikle de çocuklar hayatlarını kaybeder. Gemide ölenler ise denize atılmaktadır. Evlatlarını, yakınlarını

bu nedenle denize atmak zorunda kalan mübadillerin bu hazin yaşanmışlıkları da hikâyelerdeki yerlerini alır. Celal Özcan'ın 'Hüzün Fotoğrafları' adlı hikâyesinde Nuri Bey'in eşi Hayriye Hanım'ın İstanbul'a göç ettikten sonraki hüzünlü hâlinin nedeni, hikâyenin sonundaki şu satırlarla ortaya çıkar: "Size vapurdan beri hep söyledim; son kez yineliyorum. Önemlidir, iyi dinleyiniz. Ne zamanki öleceğim... Hayatta olursan, sanadır vasiyetim. Duyuyorsun değil mi, Nuri-can? Ama eğer sen benden önce ölür isen oğlumuz Fahir'edir sözüm. Tamam mı çocuğum? Sadece bir gemide değil, kara da ölsem, hemencecik bu kıyıda, ya da na şu evde, hiç fark etmez; benim cesedimi de atacaksınız denize. Duydunuz mu? Anladınız mı? Son kez diyorum!... O uğursuz yolculukta... Ölüverince... Biricik kızımı... Nasıl attıysak... Denizin sularına. İşte o zaman... İnanırım... Belli ki ruhum, belki de balıklar götürecektir beni, kavuşturacaklar kızımın yanına." (Özcan, 2011: 62-63) Hayriye Hanım'ın oğlu Fahir, gemi yolculuğu sırasında kız kardeşini kaybettiklerini ve onu denize atmak zorunda kaldıklarını evin kızı Evdoksia'ya anlatmıştır. Hayriye Hanım'ın sürekli denize bakarak hüzünlenmesinin nedeni de yaşamış oldukları bu acı olaydır. Mübadilleri taşıyan gemilerdeki durum ise Muzaffer Tansu'nun 'Azrail'den Önce Mübadele' adlı hikâyesinde şu satırlarla ifade edilir: "Gemideki mübadillerin birçoğu ayaklanarak diğer gemide bulunan eşlerini, çocuklarını ve akrabalarını sordular. Kaptan acı gerçeği zorlukla söyleyebilmişti. Kendi gemileri Ayvalık, diğer gemi ise İzmir'e gidiyordu. Yolculuğun üçüncü gününde gemi sağlam, deniz sakin, yolcular ise bitkindi. Üç günde sekiz mübadil vefat etmiş, sıtmaya yakalanan onlarca mübadil de kendinden geçmişti. Osman Hamdi Efendi de revir kamaralarına alınanlar arasındaydı. Gemi kaptanı verem salgınından bahisle, hastalar ile diğer yolcuların görüşmelerine izin vermiyordu." (Pekin, 2014: 228) Mübadele sırasında yaşanan gemi yolculukları, gemideki şartlar ve gemide ölenlere uygulanan muamele de Firdevs Tunçay'ın 'Kavala Öyküsü' adlı öyküsünde şöyle nakledilir: "Mübadillerin feryatlarına, Ege Denizi bile dayanamaz! Kızgın deniz, kocaman dalgalarla bu 'Dönüşü Olmayan Yolculuğa' isyan eder! Geçit vermek istemez; ama nafile kaptan rotasını Türkiye'ye çevirmiştir bir kere... Dalgalarla boğuşularak yapılan yolculuk çok zahmetli geçer. Yük taşınan, hayvan taşınan vapurlarda, insanlar balık istifi gibidirler. Açlık, kol gezen hastalıklar, yüksek ateş... Doktor az, ilaç yok! Tuvaletler çok yetersiz ve çok pişmiş. Bu yolculukta ölenler de olmuş... Ölenleri, beyaz bezlere sarıp ayaklarına demir bir ağırlık koyarak denize atıyorlarmış! Vapur, o anda düdüğünü uzunçalmış... Dedeler, nineler, bebeler balıklara yem olmuşlar hep! Kimi, ölen bebeğini vermek istemediğinde, kaptan onlara Vapur gitmez! Diyormuş. İnsanın içini acıtan olayların yaşandığı iki günlük bir yolculuktan sonra mübadiller, İstanbul'a indirilmişler. Asıl iskân yerleri belli oluncaya kadar bu şehirde kalacaklarmış." (Tunçay, 2014: 49) Görüldüğü gibi mübadilleri taşıyan gemilerdeki sağlık problemleri ve neticesinde yaşanan ölümlerin denize atılma hadisesi birçok mübadele hikâyesinde işlenen konulardan biridir.

Hiçbir Yere Ait Olamama Hâli / Arafta Kalma

Mübadeleyi yaşayan mübadillerin en çok yaşadıkları duygulardan bir tanesi de kendilerini bir yere ait hissedememeleridir. Doğup büyüdüğü, havasıyla suyuyla özdeşleştiği, çocukluklarını - gençliklerini yaşadıkları yerleri, ekip biçtikleri toprakları, evlerini, iş yerlerini atalarının mezarlarını bırakıp göç etmek zorunda kalan bu insanlar, gittikleri yerleri de benimsemekte zorlanırlar. Köklerini geldikleri yerde bırakan mübadiller, ömürleri boyunca bir arafta kalma hâlini yaşarlar. Firdevs Tunçay'ın "Kavala Öyküsü" adlı öyküsünde bu durum şu satırlarla anlatılır: "Muhacirler, geldikleri yerlerin adlarıyla anılıyorlarmış

Ödemiş'te: Zigoşlular, Doksanlılar gibi. Kavalalı Ayşe Hanımlar, kendilerine yeni bir yaşam kurmuşlar; ama çok zor! Hiç bilmedikleri topraklarda ve hiç tanımadıkları insanlar arasında yaşamak zorundalarmış şimdi. Yerli halk, yeni gelenlere 'Yabancı' gözüyle bakmış. O yıllar, hastalıklar pek çokmuş. İnce Hastalık denilen verem de yaygınmış, yakaladığı kişiyi kolay kolay bırakmazmış. Yerli halkın; 'Bitli Macurlar!' diyen fisiltılarını duydukça kendilerini dışlanmış hissetmişler hep! Çok yıpranmışlar... Oturdıkları mahalleler ayrıymış yerli halkla. Yemeklerinden tutun, adetleri, kıyafetleri, yaşam biçimleri ve hayata bakışları çok farklıymış. Yerli kadınların çoğu kara çarşafla gezerken, muhacir kadınlar manto giyip başlarına şarpa (eşarp) takıyorlarmış. Muhacirlerin yemek saatinde onlar komşu ziyaretine giderlermiş. Muhacirlerin 'siestaları' öğle yemeğinden sonraki uyku saatleri varmış. Yerli halkla ilişkiler, komşuluklar gelişmiş, ama çok zor! Muhacirlerle yerlileri kırk yıl aynı kazanda kaynatsanız yine birleşemezler! Deniliyormuş. 1950lerden sonra ancak kaynaşmışlar, birbirlerinden kız alıp vermeye başlamışlar..." (Tunçay, 2014: 52) Üzerinden yıllar geçse de mübadiller, hep geldikleri toprakları özlerler. Kendilerini oraya ait hissederler. Birçoğu ikinci vatanına uyum sağlamakta zorlanır. Celal Özcan'ın 'İstafiller Oldu mu' hikâyesinin kahramanı Patriyot Cafer'in yaşadıkları da bu durumu örnekler niteliktedir: "Bu takılmacalarla da renklenmiş ve ikinci sonrasını bulan çalışmalar ardından, işçilerine gündeliklerini veren Koca Cafer, geçer mandıra mekânına. Ve başlar oradaki eskiye özlem enginlerinde yolculuklar. Pembeye boyadığı göklerde, martıların uçuşlarına, gemilerin yol alışlarına, rüzgârların esişine kaptırarak kendisini, kanatlanır en hızlısından ta Selaniklere, oradan Nasliç, Renda, Rezne kırılıklarına... Mübadeleden bu yana kırk beş yıl kadar geçmişti ama o bu ikinci vatanına hâlâ uyum sağlayamamıştı. Bir aldaniş oyununda esrikleşip, zorla koparıldığı dünyanın düşlerine kaptırarak kendisini şu kırılıklara sığınmaları hep bundan." (Özcan, 2011: 19) Hasan Faruk Levent'in 'Ayrılık' adlı hikâyesinde bu arafta olma hâli şu satırlarla ifade edilir: "Başına gelmeyen bilmez mübadilliğin ne olduğunu. Ardında özlem, acı, hüznün; önünde belirsizliklerle dolu gelecek. Araf'ta kalırsın. Elinde, avucunda bir umut vardır ve umudunun peşinde bilmediğin toprakları yurt edinmek, yeni bir yaşam kurmak için yola çıkarsın." (Pekin, 2014: 176) Mübadiller, hayata göz açtıkları ve birçok şey yaşadıkları ilk vatanlarını, geldikleri toprakları asla unutmazlar. Her ne kadar yeni vatanlarında bir düzen kursalar, iş gücü sahibi olsalar da köklerini içlerinde taşırlar. Kendilerini, ne yaşadıkları ne de geldikleri yere ait hissedemeyen bu insanlar, ölene kadar bu duygu hâliyle arafta yaşarlar.

Aynı Yazgıyı Yaşayanların Kısa Birlikteliği

Mübadele hikâyelerinde sıkça görülen yaşanmışlıklardan birisi de aynı kaderi yaşayan mübadillerin geçici sürede olsa aynı evi paylaşmaları durumudur. Gerek Yunanistan'dan Türkiye gelenler gerekse Türkiye'den Yunanistan'a gidenler geçici sürede olsa gittikleri yerlerdeki insanların evinde kalırlar. Mübadele komisyonları, bu mübadilleri gittikleri yerlerdeki evleri yerleştirirken, o evde kalan evin sahipleri de göç edecekleri günü beklemektedirler. Dolayısıyla her iki mübadil aile, geçici sürede olsa bir arada kalırlar. Kaderlerinin ortaklığı bu insanları bir araya getirir. Dertleşirler. Vatan olarak benimsedikleri yerlerden göç ederken o eve yerleşen aileye geride bıraktıklarını emanet ederler. Celal Özcan'ın 'Hüzün Fotoğrafları' adlı hikâyesinde bu durum, Anastasia Pandalis tarafından kızı Evdoksia'ya şöyle anlatılır: "Hiç tanımadığım bir bayan, bir bay ve bir delikanlı. Bir de jandarma. Allah Allah! Peki ne istiyorlarmış? Bir sığınma mı bu? Kaçmışlar mı, kovulmuşlar mı? Tablo acıdır kızım; tuhaf sorularınla, şu ağlanacak halimiz karşısında, zamansız tutarsız güldürme beni!"

Onların birşeylerden kaçtığı, bir şeyler istediği yok. Hükümetin jandarması getirip koyuyor kapımıza. Eviniz artık bunların olacak. Siz de birkaç gün içinde Yunanistan'a gideceksiniz. Devletlerarası karardır, bilesiniz diyor. Belli ki, hiçbir itirazımız olamayacak. Yunanistan ile Türkiye anlaşmış. Umarsızız, uyacağız buyruğa. Hele bir de resmi kâğıt imzalama mecburiyetinde bırakınca beni... Ya, anladın mı şimdi!?. Kısmet neyse o olacak. Sakın ha, aşağıdaki gariplere karşı bir yanlışlık yapmayasın! Öylesine masumlar ve öylesine yorgunlar ki! Hatta acılı bir hikâyeleri olmalı bunların, bir perişanlık içindeler. Az çok eğitim görmüş, bilgili ve görgülü insanlar. Hem de çok onurlular. Hiç istemezlerdi gelsinler. Zorla sürüklenen çaresiz kurbanlardır bunlar. Yunanistan'dan, ta Yanya'dan gelmişler; hem de binbir sıkıntıyla. Durum bizim için de aynıymış meğer. Hazır olasın; yol göründü! Başka çare yok!" (Özcan, 2011: 51- 52) Anastasia ve kızı Evdoksia, evlerine gelen Nuri Bey ve ailesine alışırlar. Onlara Pendik'i gezdirirler. Oğulları Fahri ile Evdoksia'da arkadaş olurlar. "Bir ortak yazgının sancılarını paylaşmak mıydı ya da daha bir çoğaltmak mıydı bu garip oyundaki sabırlı çabaları; bilemiyorlardı. Avunma oyunu oynar gibiydiler; iç çekişlerle oyuldukça oyulan yüreklerine merhem sürüşlerde, karşılıklı. İki taraf da birbirleri için. Ne güzel insanlar! Diyordu. Bayan Anastasia ile kızı bir adım daha atarak konuklarına Pendik'i gezdirdiler. Yöreyi tanıttılar. Onlara lokantalarında birkaç kez yemek de ısmarladılar. Böyle yaparken Rum komşularından hatta akrabalarından bazılarının eleştirilerini, ağır hakaretlerini de gördüler. Ama sabırla, olgunlukla karşıladılar her şeyi. Nuri Bey'in eşi Hayriye Hanımsa hep gergindi. Geldiği günden beri, bir türlü yüzü gülmüyordu. Oğulları Fahir'le Evdoksia bu kısacık zamanda birbirlerine yakınlaşmaya çalışmışlar, kardeş gibi güzel güzel anlaşmaya da başlamışlardı. İkisi de hem Türkçe, hem de Rumca konuşabiliyordu." (Özcan, 2011: 55) Anastasia ve kızı, Pendik'ten ayrılma vakti geldiğinde mezarlığa giderler. Anastasia kocasına, Evdoksia ise babasına veda eder. Giderken Nuri Bey ve ailesinden bu mezarlıklara göz kulak olmasını isterler: "Yanyalı konukların evlerine gelişinin onuncu gününde yola çıkma vakti gelmişti. Sabahın erkeninde mezarlığa gittiler. Anastasia, genç yaşta kalp kriziyle ölen sevgili kocası Pavlis'in mezarı başında gözyaşlarını tutamıyordu... Vedalaşırken evlerine yerleşen Müslüman aileden bu mezarlıklara göz kulak olmalarını istediler. Onlar da ellerinden ne gelirse yapacaklarına söz verdiler." (Özcan, 2011: 55-56) Nuri Bey'in eşi Hayriye Hanım'ın ev sahiplerini uğurlarken yaşadığı duygular ise öyküde şu satırlarla ifade edilir: "Hayriye Hanım, bir tekneye, bir de gerideki bakımlı güzel eve baktı. O evdeki on günlük anıları geçirdi içinden. Sanki on gün değil, on yıl beraber olmuşlardı. İyice birbirlerine alışmışlardı. Evde bırakılan eşyaların yarattığı sevindirici duygularla iç içe geçen mahcubiyet duygularını bir kez daha yaşadı." (Özcan, 2011: 59) Hikâyenin sonlarında bu uğurlama sahnelerine şahit olan Nuri Bey'in duygu ve düşünceleri ise bütün mübadillerin yaşadığı duygu hâlini yansıtır niteliktedir: "Sokaklar, Tuzla tarafına giden yollar, hatta tekneler, gelen ve uğurlanan mübadillerle doluydu. Ve henüz yola çıkmamış yerlilerden uğurlayıcı bazı insanlarla daha önce getirilmiş olan gene Yanyalı kimi mübadillerde kıyıya inmiş, ayrılanlar için ellerinden gelen yakınlığı göstermekteydiler... Nuri Bey şöyle geçirdi içinden: Bu insanlarla yazgı ortaklığında yaşadığımız nedir? Seziyorum ama bir türlü gizine ulaşamıyorum. Belli ki, ortak hava, şok edici ani bir karar ve buyruk... Göç, sıkıntı, umut, umutsuzluk, yadırgama, şaşkınlık, kaygı, çaresizlik, merak. Kin ve isyan duyguları... Bu sözcüklerin, bu duyguların bileşkesindeki anlamlar... Ne yazık ki, bu anlamların odağında şekil bulan çözümsüz gibi görünen bir büyük muamma!" (Özcan, 2011: 60) Ahmet Samet Çamoğlu'nun 'Kıyıya Vuranlar' adlı hikâyesinde de bir çocuğun gözünden birlikte yaşama hâli şöyle anlatılır: "Evde yalnız değiliz. Başka bir

aileyle yaşıyoruz, yaklaşık bir haftadır. Bizi iyi karşıladılar, iyi insanlar. Onlarla genellikle babam konuşuyor, anlaşmamızı yine o sağlıyor. Ama onlardan biri olan nineyle biz konuşup anlaşabiliyoruz. Bizim dilimizi biliyor, önceden yaşadığımız yer ve şimdiki hakkında bize bir sürü şey anlatıyor. Nineyi çok seviyorum, seviyoruz. Bana anneannemi hatırlatıyor. O ise burada değil. Çok özledim. Birkaç gün önce o cana yakın insanları uğurladık. Bizim geldiğimiz yerlere gittiler. Nine yanaklarımdan sıkarak vedalaştı benimle...” (Pekin, 2014: 53) Yukarıdaki ‘Hüzün Fotoğrafları’ ve ‘Kıyıya Vuranlar’ adlı hikâyelerdeki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kısacası mübadele nedeniyle gidenler ve gelenlerin yolu, çoğu zaman aynı evi paylaşmak zorunda olduklarında kesişir. Bir de limanda gemiden inerken ya da gemiye binerken. Adları, memleketleri, örf ve adetleri ne kadar farklı olsa da kaderleri aynıdır: Mübadil olmak.

Bıraktıklarının Karşılığını Alamama / Umduklarını Bulamama

Mübadele öykülerinde karşımıza çıkan bir diğer olgu da; Mübadillerin göç ettikleri yerlerdeki mallarının değerinde ve karşılığında, gidecekleri yerde de kendilerine eş değer mal ve mülklerin verileceği söylenmesine rağmen bunu alamamış olmalarıdır. Mübadele komisyonlarına mal ve mülklerini not ettirmelerine rağmen, birçok mübadil gittikleri yerlerde bunun karşılığını alamaz. Kendilerine verilen evlere, dükkânlara, toprağa vb. razı olmak zorunda kalırlar. Firdevs Tunçay’ın ailesinin göç hikâyesinin anlatıldığı ‘Kavala Öyküsü’nde bu durum şu satırlarla anlatılır: “İstanbul’a geldiklerinde Ayşe Hanım kırk dört, eşi İmam Ali Efendi elli altı yaşındaymış. Çocuklarından Süleyman yirmi iki, Ulviye on dokuz, Zehra on altı, Aliye ise dokuz yaşlarını sürüyormuş. Horhor Caddesi’nde bir ev tutup iskânlarının yapılacağı günü beklemişler. Bir gün, bekledikleri haber gelmiş; Kavala gibi tütün yatağı olan Ödemiş’e gönderiliyorlarmış... Ödemiş’e iskân edilen kalabalık bir mübadil kafilesine katılmışlar. Trenle önce İzmir’e, sonra da Ödemiş’e getirilmişler. Mübadiller, evleri belli oluncaya kadar kapıları ve camları kırık okullarda barınmışlar. Ortak acılarında birbirinin merhemi olmuşlar. Geceleri yanık yanık Rumeli türkülleri söylemişler... Günler sonra Ayşe Hanımlara ‘Muhacir Hakkı’ olarak iki katlı, yedi odalı, eski bir Rum evi verilmiş. Bıraktıklarını karşılamasa da razı olmuşlar.” (Tunçay, 2014: 49- 50) Ahmet Samet Çamoğlu’nun ‘Kıyıya Vuranlar’ adlı öyküsünde de bir mübadil çocuğun gözünden bu durum şu satırlarla ifade edilir. “Bir evdeyiz şimdi. Evimizdeyiz. Burası öncekinden ufak ve eski duruyor...” (Pekin, 2014: 53) İskender Özsoy’un ‘Ah Vre Memleket’ adlı öyküsünde de hikâye kahramanı Vasilis’in annesinin şu sözleri, bu durumu anlatır niteliktedir: “Buralarda bizim hükmümüz yürümüyor ey oğul. Al-ak boyalı konaklarda otururduk, viran barakalara mahkûm ettiler bizi ey oğul. Sebebi Allah’a sualini versin. ilenmeleri düştü Sinasos’un yollarına Vasilis.” (Özsoy, 2011: 108) Birçok mübadil buna benzer durumlarla karşılaşır. Hemen hemen hiçbiri geride bıraktıklarının tam karşılığını alamaz. Umduklarını bulamama, bıraktıklarının karşılığını alamama, alınlarına yazılan mübadelenin cilvelerinden birisidir.

Sonuç

1923’te Lozan’da imzalanan antlaşmaya ilave edilen Mübadele Sözleşmesi hükümleri çerçevesinde gerçekleşen Mübadele (zorunlu göç), dünya tarihindeki en acıklı göç olaylarından birisidir. Her iki ülkeden (Türkiye – Yunanistan) milyonlarca insanın kaderini etkileyen bu zorunlu göç hadisesi, son dönem edebiyatımızda yoğun bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Hikâyelerden hareketle ele aldığımız bu olguda, yukarıdaki ara başlıklardan da anlaşılacağı üzere birçok maddi ve manevi yıkım yaşanmıştır. Her şeyden önce bu insanlar (mübadiller),

yıllardır vatan bildikleri topraklardan hiç istemeyerek ayrılmışlar, ömür boyu bu ayrılığın acısıyla yaşamış ve ölmüşlerdir. Bıraktıkları yerlerin ömür boyu hasretini çekmişlerdir. İkinci olarak mübadele, o yıllarda gençliklerini yaşayan ve ilk aşkı tadan birçok aşığa ayrılık acısını tattırmıştır. Türk erkeği ile Rum kızı veya Rum erkeği ile Türk kızının aşkları, mübadeleye kurban gitmiş, bu genç insanların yüreklerinde dayanılmaz acılara neden olmuştur. Mübadele süresince yaşanan diğer bir acı ise bu uzun yolculuklar esnasında yaşanan ölümlerdir. Sağlıksız şartlarda gerçekleştirilen gemi yolculuklarında genç yaşlı birçok insan yaşamını yitirmiş, bunların cenazeleri maalesef denize atılmıştır. Mübadillerin en çok yaşadığı ve hikâyelerde sıklıkla işlenen durumlardan birisi de arafta kalma hâlidir. Bu insanlar, ömürleri boyunca geldikleri toprakları unutmaları da kendilerini ne oraya ne de göç ettikleri yere ait hissetmişlerdir. Bütün hayatlarını, ‘bir yere kendini ait hissedememe’ duygusuyla geçirmişlerdir. Bunun sıkıntılarını çok fazla yaşamışlardır. Hikâyelerde gördüğümüz bir diğer hususiyet de aynı kaderi yaşayan mübadillerin çok kısa sürede olsa aynı evi paylaşmaları ve dost olmalarıdır. Türk ve Rum ailelerin geçici olarak aynı mekânı paylaşmaları, yazgı ortaklığı yaşayan insanların ortak acılarda buluştuğunu gösterir. Hikâyelerde gördüğümüz diğer bir durum da bu insanlara mübadele komisyonlarınca verilen sözlerin yerine getirilmemesidir. Mübadillerin birçoğuna geride bıraktıkları mallarına karşılık göç ettikleri yerde o mallara eş değer mallar veya evler verileceği söylenmiş ama ne yazık ki bu gerçekleşmemiştir. Birçok mübadil, göç ettikleri yerde umduklarını bulamamış, büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Görülüyor ki tarihteki en hüzünlü göç hadiselerinden biri olan mübadele olayı, insanlar da maddi - manevi birçok yıkıma neden olmuştur. Son dönem, edebiyatımızda sıklıkla işlenen bu hadise, hikâyelerde de yukarıda ifade edilen hususiyetler çevresinde işlenmiştir. Elbette mübadele de yaşananlar sadece yukarıdaki başlıklarda ele aldığımız hususiyetlerle sınırlı değildir. Yapılacak araştırmalar yukarıdaki başlıklara ilave edilecek birçok acıyı ve duygusal yıkımı da gözler önüne serebilir. Sonuç olarak birçoğu yaşanmışlığa dayanan, sözlü anlatılanlardan hareketle 2. - 3. kuşak mübadillerce nakledilen bu hikâyeler, tarihte yaşanan zorunlu bir göçün edebi metinlere (hikâye boyutuyla) nasıl yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir ve tarihe tanıklık eden metinler olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Aytaç, Gürsel, (2012) “Edebiyatta Göç” **Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler**, Doğu-Batı Yay. 3. bs. Ankara
- Dizman İbrahim, (2014) “Mübadele ve Edebiyat” **Roman Kahramanları** S.20, İstanbul
- Gökacı Ali Mehmet, (2010) **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi**, İletişim Yay. 6. Baskı İstanbul
- Haris Rigas, Sefer Güvenç, (2015) **Hasretin İki Yakasından Mübadele Öyküleri**, İstos ve Lozan Mübadilleri Vakfı Yay. İstanbul
- Millas Herkül, (2005) “ Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele Benzerlikler ve Farklar” **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi** Der: Müfide Pekin, Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul
- Millas Herkül, (2007) “Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi – Metinlerin Arasındaki Fısıltı” **Ege’yi Geçerken 1923 Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi** Der:

Renee Hirschon, Çevirenler: Müfide Pekin – Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. 2 Baskı İstanbul

Özcan, Celal, (2011) **İstafiller Oldu mu**, 2.bs. Heyamola Yayınları, İstanbul

Özsoy, İskender, (2014) **Ah Vre Memleket (Mübadele Öyküleri)** Bağlam Yay. İstanbul

Pekin, Müfide, (2014) **Mübadele Öyküleri (Mübadele'nin 85. Yılı Öykü Yarışması Seçkisi)**, Lozan Mübadilleri vakfı Yayınları, 2. bs. İstanbul

Sakallı, Fatih, (2015), Bir Mübadele Romanı: Hasret, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum** Dergisi, Sayı. 11, Ankara

Tevfik İhsan, (2014) **İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç**, İnkılap Yayınevi, İstanbul

Tunçay, Firdevs, (2014) **Kalbim Rumeli'de Kaldı (Sardunya Kokan Toprakların Öyküleri)**, 2. bs. Pia Yayınları, İstanbul